

A Reflection on The Moral Virtues And Vices Described in Nahj al-Balāghah in The Light of Image Schemas

Vol. 17, No. 4, Tome 94
pp. 103- 137
Winter 2027

Arefeh Davoodi¹ , Fathiyeh Fattahizadeh^{2*} , & Hayat Ameri³

Abstract

This study aims to explore the similarities and differences between moral virtues and vices in *Nahj al-Balāghah* with respect to conceptual metonymy, grounded in the image schema model proposed by Evans and Green. Research data were obtained from library sources and software assisted tools. To analyze the data, moral teachings were first selected on the basis of image schemas and subsequently examined. Accordingly, piety, perseverance, and expenditure were identified as the conceptual domains of moral virtues, whereas love of the world, greed, and envy were designated as moral vices. Owing to certain limitations of the article, two criteria governed the selection of these concepts: the high frequency of the selected moral virtues in *Nahj al-Balāghah*, and the contrast of the selected moral vices with the chosen moral virtues. Moreover, the cognitive semantics of moral virtues and vices as discussed in the sermons and *ḥikam* were examined and compared within the theoretical framework of image schemas. The number of schemas in each sample was determined, and the results were clarified according to frequency. The findings indicate that, in comparison with other schema types, force schemas exhibit the highest percentage frequency among both virtues and vices, followed by balance schemas in second position. The similarity between virtues and vices in their deployment of various image schemas in *Nahj al-Balāghah* sheds light on the humble and intellectual character of Imam Ali(a). Their principal difference, however, resides in the manner in which subsets of the general schema categories are employed.

Keywords: cognitive semantics, image schemas, *Nahj al-Balāghah*, moral virtues, moral vices.

Received: 22 May 2022
Received in revised form: 25 October 2022
Accepted: 20 November 2022

¹ Ph.D Candidate of Quranic Science and Hadith, Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology, Alzahra University/Tehran, Iran.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4298-3666>

² Corresponding Author, Professor, Department Of Quranic Science and Hadith, Alzahra University, Tehran, Iran. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1633-0955>;
E-mail: f.fattahizadeh@alzahra.ac.ir

³ Associate professor, department of Linguistics. Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-2627-3862>

1. Introduction

Image schemas constitute one of the central concepts in cognitive semantics and cognitive linguistics. They are recurring dynamic patterns derived from embodied experience that structure human cognition and facilitate the understanding of abstract concepts. Cognitive linguistics is generally divided into two major branches: cognitive semantics and cognitive approaches to grammar. Research in the field has predominantly focused on cognitive semantics, within which image schemas serve as a fundamental mechanism for conceptual organization. By linking sensory and bodily experiences to abstract domains of thought, image schemas provide an important foundation for linguistic meaning and conceptualization.

The concept of the image schema was introduced independently by George Lakoff in *Women, Fire, and Dangerous Things* and by Mark Johnson in *The Body in the Mind*. Since then, numerous scholars have expanded and refined the theory, resulting in a variety of image-schema classifications and analytical frameworks.

Among these frameworks, the taxonomy proposed by Vyvyan Evans and Melanie Green in *Cognitive Linguistics: An Introduction* provides one of the most comprehensive accounts of image schemas and their subcategories. Accordingly, the present study adopts the Evans and Green model as its analytical framework.

Religious texts frequently employ abstract concepts to convey spiritual, ethical, and philosophical meanings. Consequently, various cognitive approaches have been applied to facilitate their interpretation. In recent years, cognitive linguistic theories have attracted increasing attention in the analysis of religious and ethical discourse because they offer valuable insights into the conceptual structures underlying such texts. As one of the most influential works in Islamic intellectual and ethical tradition, *Nahj al-Balagha* presents spiritual truths and moral teachings through conceptualizations grounded in human experience. In many instances, abstract ethical concepts are understood

through reference to concrete sensory experiences and embodied cognitive patterns.

Despite the growing application of cognitive linguistics to religious discourse, relatively few studies have examined Nahj al-Balāghah from this perspective, and comparative investigations of moral virtues and moral vices remain particularly scarce. Therefore, an examination of image schemas in Nahj al-Balāghah may provide a systematic framework for understanding the conceptual foundations of its ethical teachings. Such an approach can reveal subtle layers of meaning, assist scholars of ḥadīth and Islamic studies in interpreting the intended message of the text, and contribute to a deeper understanding of its implicit conceptual structures. Furthermore, insights gained from image-schema analysis may facilitate more accurate translations of Nahj al-Balāghah and enhance the accessibility of its ethical and educational teachings for contemporary readers.

Since ethical discourse encompasses both moral virtues and moral vices, the present study adopts a comparative perspective to investigate their conceptualization in Nahj al-Balāghah. By examining the image schemas underlying these concepts, the study seeks to provide a clearer understanding of abstract ethical meanings and to identify the cognitive similarities and differences between virtues and vices.

Research Questions

The study addresses the following research questions:

1. Which image-schema category exhibits the highest frequency in the conceptualization of moral virtues in Nahj al-Balāghah according to the Evans and Green model?
2. Which image-schema category exhibits the highest frequency in the conceptualization of moral vices in Nahj al-Balāghah according to the Evans and Green model?
3. What cognitive similarities and differences can be identified between

moral virtues and moral vices in Nahj al-Balāghah based on their dominant image schemas?

2. Literature Review

The present study engages with a substantial body of research in cognitive semantics. Representative studies from relevant subfields are reviewed below. No quotations exceeding 40 words are included in this section; therefore, block quotations are not provided.

2.1. Studies on Literary Texts

In the domain of theoretical monographs, *Philosophy in the Flesh* examine the philosophical implications of cognitive linguistics, with particular emphasis on image schemas as emergent structures of embodied cognition. Similarly, *Cognitive Linguistics: An Introduction* introduce image schemas as key components of conceptual structure, drawing on Johnson's theory of embodied cognition and Talmy's account of conceptual structuring. Afrashi (2016), in *Foundations of Cognitive Semantics*, provides a systematic overview of cognitive science as an interdisciplinary field, with particular attention to cognitive linguistics, image schemas, and conceptual metaphor theory.

2.1.1. Theses and Articles

Sha'banian (2012), in a master's thesis based on the Evans and Green model, analyzes image schemas in proverbs from eastern Gilan. The study identifies multiple schema types, including motion, force, continuity, space, volume, balance, uniformity, and existence.

In an article on politeness in Chinese, Thomas Fuyin Li (2009) applies four spatial schemas (up-down, front-back, left-right, and in-out) to demonstrate how honorific and modesty expressions encode politeness and social norms.

Ameri et al. (2019), using Johnson's framework, conduct a comparative analysis of classical and modern Persian poetry, showing systematic differences in image-schema deployment between Hafez and Sepehri.

2.1.2. Studies on Religious Texts (Excluding Nahj al-Balāghah)

Karimi Boroujeni et al. (2017) examine force schemas in the conceptualization of moral meanings in the Holy Qur'an. Their findings show that moral virtues and vices are frequently expressed through metaphors involving schemas such as blockage, removal of restraint, compulsion, counterforce, attraction–repulsion, enablement, and diversion.

Fattahizadeh and Davoudi (2019), applying the Evans and Green model, analyze image schemas in Prophetic traditions. Their results indicate the presence of schemas including force, containment, motion, space, unity, balance, and existence across the ḥadīth corpus.

2.1.3. Studies on Nahj al-Balāghah

Davoudi and Baharzadeh (2020) examine image schemas associated with *dunyā* (the material world) in the sermons and aphorisms of Nahj al-Balagha. They identify schemas such as motion, containment, force, unity, space, balance, uniformity, and existence, with force-related schemas being the most frequent.

Davoudi and Jalali Kondori (2020) investigate image schemas associated with *taqwā* (piety) in the same text, demonstrating the presence of all major schema categories proposed by Evans and Green, often grounded in embodied conceptual domains such as the human body, animals, plants, and physical objects.

2.2. Synthesis and Research Gap

The reviewed literature indicates that image-schema theory has been widely applied to literary texts, religious discourse, and general linguistic data. However, previous studies have primarily focused on individual conceptual domains (e.g., *dunyā*, *taqwā*, or isolated moral concepts) rather than systematic comparisons between opposing moral categories.

Accordingly, the present study contributes to the literature by offering a comparative and systematic analysis of image schemas in moral virtues and moral vices in *Nahj al-Balagha*. In addition, the study applies quantitative frequency analysis and visual representation of schema distribution to enhance analytical precision.

From a methodological perspective, this approach enables a more fine-grained account of the cognitive structuring of ethical concepts in the text and may support more consistent interpretive and translational analyses. The study therefore extends previous research by integrating comparative cognitive-semantic analysis with quantitative modeling of schema frequency in a single corpus-based framework.

3. Methodology

The research method employed in this study comprises data collection through note-taking, library research, and software-assisted tools. The procedural stages of the investigation are delineated as follows.

To compare the similarities and differences between moral virtues and moral vices on the basis of the schema typology proposed by Evans and Green, specific concepts from the Arabic text of the sermons and *ḥikam* of *Nahj al-Balāghah* were selected for analysis. The conceptual domains of moral virtues include: piety (*taqwā*); perseverance (*istiqāmah*), encompassing patience, forbearance, and deliberation; and expenditure (*infāq*), including alms, generosity, and munificence. Conversely, the conceptual domains of moral vices

include: love of the material world (*ḥubb al duniyā*), i.e., worldliness and world-centeredness; greed and cupidity (*ṭamaʿ* and *ḥirs*), denoting intense avarice; and envy (*ḥasad*), understood as a lack of benevolence.

Where necessary for the analysis of image schemas, the relevant traditions were segmented. Subsequently, linguistic expressions containing the aforementioned schemas, at both the lexical and grammatical levels, were extracted, and the meanings of individual lexical items were examined. Thereafter, the number of schemas present in the attested ethical evidence from *Nahj al-Balāghah* was identified and analyzed. Following the completion of frequency counts, the results were presented in tabular form and visualized using charts.

4. Results

The results indicate the following:

Force schemas exhibited the highest frequency percentage within the ethical textual context (encompassing both moral virtues and vices), followed considerably by balance schemas in second position. The prevalence of these schemas in the conceptualization of moral virtues and vices in *Nahj al-Balāghah*, and the similarity of this conceptualization across both categories, admits of a cognitive justification. Both force and balance schemas derive from embodied human experience. To survive, humans must interact with their environment; as a consequence, force is experienced. These forces constitute meaningful and coherent human experiences, experiences that can be utilized for self-awareness and reasoned analysis. Balance is a pre-conceptual bodily activity that humans acquire through corporeal engagement rather than through a set of formal rules. The themes of force and balance are extendable from the tangible domain of the body to abstract domains. The high frequency of force schemas in the present study originates from the rationalist orientation of Imam Ali (a) and the central, foundational role he assigns to thought in the selection of dispositions, methods, and actions

throughout human life. Consequently, in most cases, he tends to articulate abstract religious ethical teachings through rational criteria and via causal interactions through which actual and potential forces are perceived. Under the aegis of reason, moderation is attained, and justice is understood as the restoration of true balance. It appears that the balance schema can be justified by the moderate and equilibrium seeking disposition of Imam Ali (a), who endeavors to establish a balance between an act and its recompense, and to depict the world in the minds of his audience as lacking equilibrium and teetering on the verge of collapse.

The predominant shared source domains that played a major role in shaping the schemas of moral virtues and vices are: animals, the human body, plants, foodstuffs, objects, places, and natural elements.

The principal differences in the conceptualization of moral virtues and vices in *Nahj al-Balāghah* based on image schemas reside in the deployment of certain subcategories proposed for these general schema types. For example:

- The force schema of removal of restraint highlights the role of moral virtues in eliminating obstacles to attaining salvation and facilitates the path of guidance for spiritual wayfarers. Conversely, the force schema of blockage is prominently employed by moral vices, which has a significant impact on the recognition of moral prohibitions; in some instances, it also refers to the restraining force of moral virtues against sins and the prevention of falling into the trap of carnal desires.
- Compulsion schemas, as a form of binding force, are realized in moral virtues for the purpose of performing an action and in moral vices for the purpose of abandoning an action. They play a major role in urging the audience to fulfill their obligations.
- Force schemas of Perseverance have been observed solely in moral virtues. They offer glad tidings to human beings of success and the attainment of divine blessings, among other positive outcomes.

دوماهنامه بین‌المللی

۱۷، ش ۲ (پیاپی ۹۴)، زمستان ۱۴۰۵، صص ۱۰۳-۱۳۷

مقاله پژوهشی

https://lrr.modares.ac.ir/article_7103.html

بازتاب فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه در آینه‌ی طرح‌واره‌های تصوری «با رویکرد معنی‌شناسی شناختی»

عارفه داودی^۱، فتحیه فتاحی‌زاده*^۲، حیات عامری^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، عضو گروه پژوهشی مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و حدیث، دانشکده الهیات،

دانشگاه الزهرا(س) تهران، ایران

۲. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه الزهرا(س)، تهران، ایران

۳. دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۱

چکیده

در این جستار قصد بر آن است تا براساس مدل انتخابی طرح‌واره‌های تصویری «ایوانز و گرین» به این موضوع پرداخته شود که آیا میان فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه به‌لحاظ نوع مفهوم‌سازی از نظر طرح‌واره‌های تصویری شباهت یا تفاوتی وجود دارد. روش گردآوری داده‌ها به‌صورت فیش‌برداری، کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری است. به‌منظور تحلیل داده‌های پژوهش ابتدا آموزه‌های اخلاقی معنا‌سازی‌شده در نهج‌البلاغه از طریق طرح‌واره‌های تصویری انتخاب شده و سپس مورد بررسی قرار گرفته است. در حوزه‌های مفهومی فضایل اخلاقی: تقوا، استقامت، انفاق و در حوزه‌های مفهومی رذایل اخلاقی: حب دنیا، طمع و حسد است. با توجه به محدودیت حجم مقاله دو مبنا علت انتخاب را تشکیل داده است: بسامد بالای مفاهیم فضایل اخلاقی انتخاب‌شده نسبت به سایر مفاهیم در نهج‌البلاغه و تقابل مفاهیم رذایل اخلاقی با فضایل اخلاقی انتخاب‌شده. برای دستیابی به هدف در پیکره خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه حوزه‌های مفهومی فضایل و رذایل اخلاقی در چهارچوب نظری طرح‌واره‌های تصویری مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته و تعداد طرح‌واره‌های موجود در هر یک از نمونه‌ها مشخص شده است. آنگاه براساس بسامدگیری نتایج روشن شده است. حاصل تحقیق بیانگر این است که طرح‌واره‌های نیرو با اختلاف زیاد بالاترین درصد فراوانی را نسبت به طرح‌واره‌های دیگر در میان فضایل و رذایل اخلاقی داشته‌اند. پس از آن طرح‌واره‌های توازن در رتبه دوم قرار داشته‌اند. تشابه فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه در استفاده از طرح‌واره‌های تصویری بیانگر تمایل ذهنی و روحیه خردورزی و اعتدال‌گرایی گوینده کلام (حضرت علی^(ع)) است. عمده تمایز آن‌ها مربوط به کاربست برخی زیرمجموعه‌های ارائه‌شده برای این مقولات کلی است.

واژه‌های کلیدی: معنی‌شناسی شناختی، طرح‌واره‌های تصویری، نهج‌البلاغه، فضایل اخلاقی، رذایل اخلاقی.

۱. مقدمه

طرح‌واره تصویری^۱، اصطلاحی در عرصه معنی‌شناسی شناختی و حوزه زبان‌شناسی شناختی^۲ است. این دانش شامل مجموعه‌ای از نظریه‌هاست که به ابعاد شناختی ارتباط زبانی می‌پردازند و به دو بخش معنی‌شناسی شناختی^۳ و رویکردهای شناختی به دستور زبان تقسیم می‌شود. در زبان‌شناسی شناختی عمده پژوهش متمرکز بر معنی‌شناسی شناختی است. از عمده فرایندهای معنایی در معنی‌شناسی شناختی طرح‌واره‌های تصویری هستند که موجب ارتباط میان تجربه‌های فیزیکی و حوزه‌های شناختی پیچیده‌تر همچون زبان می‌شوند.

اصطلاح «طرح‌واره تصویری» را نخستین بار به صورت هم‌زمان جورج لیکاف در کتاب *زنان، آتش و چیزهای خطرناک* و مارک جانسون در کتاب *بدن در ذهن* به کار بردند. پس از لیکاف و جانسون، دانشمندان متعددی در این زمینه به بیان نظریه‌های خود پرداختند و انواع گوناگون از این طرح‌واره‌ها را در عرصه معنی‌شناسی شناختی معرفی کردند.

ایوانز و گرین در کتاب خود به نام *مقدمه‌ای بر زبان‌شناسی شناختی* ضمن ارائه مبسوطی از اصول شناختی و معنی‌شناسی شناختی، فهرستی از طرح‌واره‌ها و زیرمجموعه‌های آن‌ها را معرفی کردند که مدل انتخابی آنان مبنای بررسی پژوهش حاضر قرار گرفته است.

در شیوه زبانی متون دینی به سبب وجود مفاهیم انتزاعی فراوان، به منظور درک آن‌ها، رویکردهای شناختی متنوعی مشهود است. در دوران اخیر کاربرد نظریات زبان‌شناسی شناختی در نقد متون «مذهبی- اخلاقی» تحول شگرفی را در مطالعه آن‌ها پدید آورده است. مهم‌ترین فایده این گونه پژوهش‌ها، آگاهی از مفاهیم نهفته در متن است. در *نهج‌البلاغه* که یکی از مهم‌ترین منابع اسلامی به شمار می‌آید، حقایق معنوی و نکات اخلاقی از طریق تطبیق حوزه مفهومی ناشی از اندوخته‌ها و تجربه‌های حسی برگرفته از جهان خارج بر حوزه مفاهیم مجرد تبیین شده است.

امروزه پژوهش‌های اندکی با تکیه بر نظریات زبان‌شناسی شناختی بر روی *نهج‌البلاغه* انجام شده است؛ اما هیچ‌یک از این مطالعات به شیوه تطبیقی میان گزاره‌های اخلاقی نبوده است. شناخت کارکرد طرح‌واره‌های تصویری در *نهج‌البلاغه* بویژه به صورت مقایسه‌ای می‌تواند به ارائه روش علمی در دستیابی به عمق مفاهیم اخلاقی بینجامد و در پرتو بازخوانشی جدید معنای رساتری از متن ارائه دهد و پژوهشگران و حدیث‌پژوهان را در پی بردن به مقصود گوینده و کشف بطون و سطوح معانی آن یاری

رساند؛ به این ترتیب می‌توان به ترجمه‌های کارآمدتر از *نهج‌البلاغه* دست یافت؛ در نتیجه مواظب اخلاقی و نکات آموزنده تربیتی آن می‌تواند برای ره‌پویان راه حق و جویندگان طریق نجات، سودمند و راه‌گشا باشد. «اخلاق دارای دو بخش است: اخلاق فاضله و اخلاق رذیله. در مقاله حاضر به‌منظور شناخت صحیح از حقایق معنوی و درک بهتر مفاهیم انتزاعی اخلاقی، فضایل و رذایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* به‌لحاظ مشخصه زبانی مورد سنجش قرار گرفته است. روش این تحقیق شامل گردآوری اطلاعات به‌صورت فیش‌برداری، کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری و مراحل پیاده‌سازی و انجام پژوهش به‌شرح ذیل است:

به‌منظور مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های فضایل و رذایل اخلاقی براساس طرح‌واره‌های مدل ایوانز و گرین، در متن عربی خطبه‌ها و حکمت‌های *نهج‌البلاغه*، مفاهیمی از حوزه‌های مفهومی فضایل اخلاقی: تقوا، استقامت (صبر، حلم و تأنی)، انفاق (صدقه، جود و کرم) و رذایل اخلاقی: حب دنیا (دنیاپرستی و دنیاگرایی)، طمع و حرص (طمع شدید)، حسد (عدم خیرخواهی) انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفته است. گاه جهت بررسی طرح‌واره‌ها، تقطیع روایات انجام گرفته است. سپس عبارت‌های زبانی حاوی طرح‌واره‌های نام‌برده، در واحد واژگانی و دستوری، استخراج شده و معنی واژه‌ها مورد مطالعه قرار گرفته است. آنگاه تعداد طرح‌واره‌های موجود در شواهد اخلاقی *نهج‌البلاغه* مشخص و بررسی شده و پس از آمارگیری، نتایج در جدول و بر روی نمودارها مشخص شده است.

پرسش‌ها:

- ۱- بیشترین بسامد طرح‌واره‌های استخراج‌شده از فضایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* براساس مدل ایوانز و گرین کدام است؟
 - ۲- بیشترین بسامد طرح‌واره‌های استخراج‌شده از رذایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* براساس مدل ایوانز و گرین کدام است؟
 - ۳- چه تشابه یا تمایزی در نوع مفهوم‌سازی بر مبنای طرح‌واره‌های تصویری اصلی در فضایل و رذایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* وجود دارد؟
- فرضیه‌ها:

- ۱- بیشترین طرح‌واره‌های استخراج‌شده از فضایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* از نوع طرح‌واره‌های نیرو است. پس از آن طرح‌واره‌های توازن در رتبه دوم قرار دارند.
- ۲- بیشترین طرح‌واره‌های استخراج‌شده از روایات رذایل اخلاقی *نهج‌البلاغه* از نوع طرح‌واره‌های نیرو است. پس از آن طرح‌واره‌های توازن در رتبه دوم قرار دارند.

۳- بسامد تقریباً برابر انواع کلی طرح‌واره‌های تصویری ارائه‌شده به‌ویژه طرح‌واره‌های پرتکرار، تشابه فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه را در استفاده از طرح‌واره‌ها نشان می‌دهد. عمده تمایز آن‌ها در کاربرد برخی زیرمجموعه‌های ارائه‌شده برای این مقولات کلی است.

۲. پیشینه تحقیق

پیشینه پژوهش از زاویه «روش» شامل پژوهش‌های فراوانی مربوط به معنی‌شناسی شناختی است. ذکر چند نمونه مرتبط در هر بخش:

از جمله پژوهش‌ها در متون ادبی :

الف. کتاب‌ها

- لیکاف و جانسون (1999) در کتاب *فلسفه در بدن* به بررسی نتایج فلسفی زبان‌شناسی شناختی پرداخته‌اند. این دو زیاشناس در بخشی از این اثر مشترک خود ضمن بررسی گسترده طرح‌واره‌های تصویری، آن را نتیجه ذهن جسمی‌شده و نحوه تعامل انسان با جهان دانسته‌اند.

- ایوانز (اونز) و گرین (2006) در کتاب *زبان‌شناسی شناختی طرح‌واره‌های تصویری* را جزئی از «ساخت مفهومی» معرفی کرده و از فرضیه شناخت جسمی‌شده جانسون و شناخت مفهومی تالمی جهت تبیین آن بهره جسته‌اند.

- افراشی، آزیتا (۱۳۹۵) در کتاب *مبانی معناشناسی شناختی مباحث شکل‌گیری علم میان‌رشته شناخت، زبان‌شناسی شناختی، طرح‌واره‌ها، استعاره‌های مفهومی و...* را شرح داده است.

ب. پایان‌نامه

- شعبانیان (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد خود براساس مدل «طرح‌واره‌های ایوانز و گرین» به بررسی طرح‌واره‌های ضرب‌المثل‌های شرق گیلان پرداخته است. نتایج بیانگر انواع طرح‌واره‌های حرکت، نیرو، پیوستگی، فضا، حجم، توازن، همسانی و وجود در ضرب‌المثل‌های شرق گیلان است.

ج. مقاله‌ها

- توماس فیوینلی (2009) از طریق طرح‌واره‌های تصویری در عبارتهای زبان چینی به بررسی ادب پرداخته است. وی با بهره‌جستن از چهار نوع طرح‌واره «بالا- پایین، جلو- عقب، چپ- راست، درون- بیرون» نشان داده است که چگونه عبارتهای مبتنی بر شکسته‌نفسی و کلمه‌های احترام‌آمیز در این زبان تجسم‌سازی می‌شوند و کدامیک از جهت‌ها بیانگر رعایت ادب و اخلاق هستند.

- عامری و همکاران (۱۳۹۸) با استفاده از نظریه طرح‌واره‌های تصویری جانسون به بررسی مقابله‌ای در نوع مفهوم‌سازی از نظر طرح‌واره‌های تصویری در شعر کلاسیک و نو فارسی پرداخته‌اند. نتیجه گویای تمایز شعر حافظ و سپهری علاوه بر قالب، در استفاده از طرح‌واره‌های تصویری است.

از جمله پژوهش‌ها در متون دینی (غیر از نهج‌البلاغه):

- کریمی بروجنی و همکاران (۱۳۹۶) طرح‌واره‌های هفت‌گانه نیرو را در درک مفاهیم اخلاقی قرآن کریم بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که شواهد زیادی از فضایل و رذایل اخلاقی در قرآن کریم از طریق استعاره‌های حاوی طرح‌واره‌های مانع، رفع مانع، اجبار، نیروی متقابل، جذب و کشش و توانایی، تغییر مسیر یا انحراف قابل شناخت هستند.

- فتاحی‌زاده و داودی (۱۳۹۸) بر مبنای مدل طرح‌واره‌های ایوانز و گرین، طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاق اجتماعی در مرویات نبوی را بررسی کرده‌اند. براساس شواهد، طرح‌واره‌های نیرو، مهارشدگی، همسانی، حرکتی، فضا، اتحاد، تعادل، موجودیت در بافت احادیث مشاهده شده است. برخی پژوهش‌ها در حوزه نهج‌البلاغه:

- داودی و بهارزاده (۱۳۹۹) طرح‌واره‌های تصویری دنیا در پیکره خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه را بررسی کرده‌اند. نتیجه آنکه براساس انواع کلی طرح‌واره‌های ارائه شده در این الگو: طرح‌واره‌های حرکتی، ظرف‌بودگی، نیرو، اتحاد، فضا، تعادل، همسانی و وجود (شیء) در خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه وجود دارد. از این میان بیشترین بسامد طرح‌واره‌ها مربوط به طرح‌واره حرکتی و بیشترین کاربرد طرح‌واره‌ها، مربوط به دنیای مذموم است.

- داودی و جلالی‌کندری (۱۳۹۹) طرح‌واره‌های تصویری تقوا در خطبه‌های نهج‌البلاغه را بر مبنای مدل طرح‌واره‌ای ایوانز و گرین بررسی کرده‌اند. شواهد نشان می‌دهد، انواع کلی طرح‌واره‌های ارائه شده از سوی این دو زبان‌شناس در احادیث وجود دارد. مفاهیم مختلفی در شکل‌گیری این طرح‌واره‌ها نقش دارند. از جمله: بدن، جانور، گیاه، اشیا و

در تمام پژوهش‌های پیشین به بررسی انواع طرح‌واره‌ها در آثار ادبی، متون دینی یا پیکره زبانی پرداخته شده است. تمایز پژوهش حاضر با سایر پژوهش‌ها آن است که طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاقی خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه به‌طور جامع به شیوه تطبیقی مورد مقایسه و تحلیل قرار گرفته است. ضمن اینکه تطبیق موجود به‌صورت آماری بررسی شده و همراه با نمودار ترسیم شده است تا محققان و حدیث‌پژوهان با دستیابی به معنایی شیواتر به فهم و درکی بهتر و ترجمه و

شرحی دقیق‌تر از نهج‌البلاغه دست یابند و از این طریق بتوان گوشه‌ای از آموزه‌های اخلاقی را به‌صورت کاربردی تبیین کرده و به ترویج سبک زندگی علوی در جامعه دینی پرداخت که بالاترین ثمره آن متخلق شدن به اخلاق ربوبی و تقرب به حق تعالی است.

۳. مبانی نظری

در زبان‌شناسی شناختی مطالعه معنی‌شناسی شناختی از اهمیت بسزایی برخوردار است. معنی‌شناسی شناختی یک نظریه واحد نیست، بلکه شامل مجموعه‌ای از نظریه‌ها است که براساس وجوه اشتراکشان قابل گردآوری است. معنی‌شناسی شناختی به بررسی رابطه میان معنا و ارجاع آن در جهان واقعی می‌پردازد (راسخ مهند، ۱۳۸۹، ص. ۲۲).

ازجمله مفاهیم مطرح‌شده در معنی‌شناسی شناختی، طرح‌واره‌های تصویری هستند. جانسون طرح‌واره‌های تصویری را الگوهایی پویا و تکرارشونده ناشی از تعامل‌های ادراکی و حرکت‌های جسمانی بشر معرفی کرده است که به تجارب انسان انسجام بخشیده و آن‌ها را قابل درک کرده است. این طرح‌واره‌ها دارای ساختاری گشتالتی و قابل انتقال به سطوح انتزاعی‌تر مفاهیم هستند (Johnson, 1987, p. xi). به عبارتی معنا صرفاً از ساختارهای درونی و داده‌های بیرونی شکل نمی‌گیرد، بلکه از طریق الگوهای تکرارشونده حاصل از تعامل موجود زنده با محیط اطرافش ساخته می‌شود (Johnson & Lakoff, 2003)؛ بنابراین طرح‌واره‌های تصویری انعکاس تجارب جسمانی‌ای هستند که طی زمان حاصل می‌شوند. علت اینکه انسان به آسانی در زمینه مفاهیم انتزاعی سخن می‌گوید، همانندی است که بین رویدادهای ملموس اطراف خود با پدیده‌های انتزاعی ادراک می‌کند (عبدالکریمی و نعمتی، ۱۳۹۵، ص. ۱۵۴).

در زبان‌شناسی شناختی کلمه تصور کاربرد گسترده‌ای دارد و همه تجربه‌های حسی را شامل می‌شود؛ لذا گاهی به آن تجربه حسی گفته می‌شود و دربردارنده نظام حسی، بینایی، شنیداری و ... است. واژه طرح‌واره نیز به این معناست که طرح‌واره‌های تصویری، مفاهیمی جزئی نیستند، بلکه کلی و انتزاعی به‌شمار می‌روند (Evans, 2007: p. 107).

ایوانز و گرین با اشاره به نظر جانسون، طرح‌واره‌های تصویری را نظریه‌های رایج در حوزه معنی‌شناسی شناختی معرفی کردند. این طرح‌واره‌ها شامل جزئیات نیستند؛ بلکه باز نمود مفهومی نسبتاً

انتزاعی و دربردارنده الگوهایی از تجارب تکرارشونده انسان هستند که ماهیتی جسمانی شده دارند (Evans & Green, 2006, p.179-180). آنان فهرستی موقتی از طرح‌واره‌ها و زیرمجموعه‌های آن‌ها را معرفی کردند که بر حسب طبیعت‌شناختی و مبنای تجربی‌شان طبقه‌بندی شده‌اند. این طرح‌واره‌ها عبارت‌اند از: «طرح‌واره نیرو»، طرح‌واره فضا، طرح‌واره جابه‌جایی (حرکت)^۶، طرح‌واره ظرف‌بودگی (مهارشدگی)^۷، طرح‌واره همسانی^۸، طرح‌واره پیوستگی (چندگانگی)^۹، طرح‌واره توازن^{۱۰} و طرح‌واره وجود^{۱۱}.

براساس این مدل، طرح‌واره‌ها به صورت کلی‌تر و اقتصادی‌تر^{۱۲} معرفی شده‌اند. همچنین ارتباط میان طرح‌واره‌هایی که در یک زیرمجموعه قرار گرفته‌اند، به وضوح قابل درک است (شعبانیان، ۱۳۹۱، ص. ۱۲۰).

این دو زبان‌شناس با ارائه تصویر کاملی از چگونگی کارکرد نظام ساخت مفهومی و نظام طرح‌واره‌های تصویری، تصویر روشنی از منشأ و چگونگی شکل‌گیری طرح‌واره‌های تصویری، ویژگی‌های اساسی آن‌ها و تعاملشان با معنای زبانی و تفکر انتزاعی بیان کردند. آنان طرح‌واره‌های تصویری را زیرمجموعه‌ای از «تجسم و ساختار مفهومی» معرفی کردند و برای توصیف نظریه طرح‌واره‌های تصویری از دو فرضیه اساسی مطرح شده در معنی‌شناسی بهره گرفتند و این دو فرضیه را مرتبط با یکدیگر می‌دانند: ۱. فرضیه‌ای که مطابق آن ساختار مفهومی از تجسم مشتق می‌شود و به آن فرضیه تجسم‌یافته می‌گویند که مطابق با نظریه جانسون (1987) است. ۲. فرضیه‌ای که ساختار معنایی (معانی قراردادی‌شده کلمات و واحدهای زبانی)، ساختار مفهومی (مفاهیم موجود در ذهن گویندگان) را منعکس می‌کند و به آن فرضیه شناخت مفهومی می‌گویند و با نظریه تالمی (2000) همسوست.

یکی از مباحث مهم در چهارچوب زبان‌شناسی، «استعاره» است. از دیدگاه لیکاف و جانسون ذات استعاره، درک و تجربه یک نوع از چیز به صورت چیز دیگر است و طرح‌واره‌های تصویری سطح اولیه‌تری از ساخت شناختی زیربنای استعاره را تشکیل می‌دهند که امکان ارتباط میان تجربیات فیزیکی انسان را با حوزه‌های شناختی پیچیده‌تر زبان فراهم می‌کنند (Lakoff & Johnson, 1980, pp.3-5). طرح‌واره‌های تصویری به‌عنوان یک ساختار پیش‌مفهومی^{۱۳} بدن‌مند از تجربیات هستند و این ساختارها که از سطح تجارب جسمانی به وجود آمده‌اند، در سطح ادراکی معنا‌دار هستند که استعاره مفهومی را برمی‌انگیزند (Evans & Green, 2006, p.300). صورت‌های زبانی در معنای

غیراستعاری خود نیز طرح‌واره‌ها را نشان می‌دهند؛ بنابراین مهم‌ترین وظیفه طرح‌واره‌ها ایفای نقش در مقوله‌بندی است. به‌منظور درک بهتر مفهوم طرح‌واره‌های تصویری چند مثال ذکر شده است.

- (۱) او مشکلات را کنار زد- نیرو
- (۲) در دوستی به بد کسی تکیه کرده بود- توازن
- (۳) زندگی مجموعه‌ای از خاطرات تلخ و شیرین است- پیوستگی
- (۴) وجدان در ورزش رنگ باخته است - وجود
- (۵) از نظر اخلاقی تنزل پیدا کرده است- فضا
- (۶) در ناامیدی بسی امید است - ظرف‌بودگی
- (۷) پایان شب سیه سپید است- حرکت (افراشی، ۱۳۹۵، صص. ۶۲-۸۱).
- (۸) نه درویش بی‌کفن در خاک رفته/ نه دولت‌مند برده یک کفن بیش- همسانی (عامری و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۲۱۰).

مثال ۱ دارای طرح‌واره نیروست. مفهوم حذف مانع از مسیر حرکت را می‌رساند. نمونه ۲ عبارت استعاری است که در آن طرح‌واره توازن به‌کار رفته است. شماره ۳ شامل طرح‌واره پیوستگی است و به رابطه «کل- جزء» میان زندگی و خاطرات اشاره دارد. در مثال ۴ مفهوم معنوی عواطف به‌مثابه شیء در نظر گرفته شده است که ممکن است از بین برود. نمونه ۵ حاوی طرح‌واره فضاست که با بهره‌گیری از جهت، مفهوم انتزاعی اخلاق شناخته می‌شود. در مثال ۶ «ناامیدی» که مفهومی غیرملموس است، دارای ظرف فرض شده است. شاهد ۷ حاوی طرح‌واره حرکت (مسیر- مقصد) است. شب به‌مثابه «مسیر» و روز، «مقصد» در نظر گرفته شده است. آخرین نمونه از طرح‌واره همسانی بهره برده است و اشاره به همسانی فقیر و غنی پس از رخت بربستن از نشئه دنیوی دارد که هر دو فقط از یک کفن برخوردار خواهند بود.

۴. تحلیل داده‌ها

در این پژوهش تعدادی از مفاهیم اخلاقی اعم از فضایل و رذایل، از خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه، در چهارچوب معنی‌شناسی شناختی براساس مدل «طرح‌واره‌های تصویری ایوانز و گرین (2006) مورد تحلیل قرار گرفته است.

روش تحلیل داده‌ها به این صورت بوده که از خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه مواردی که بیشترین حجم روایت‌ها را به خود اختصاص داده‌اند، سه مفهوم از فضایل اخلاقی و سه مفهوم از رذایل اخلاقی انتخاب شده است. دو مبنا عامل انتخاب مفاهیم اخلاقی بوده است. ابتدا سعی شد از فضایل اخلاقی مفاهیمی انتخاب شود که نسبت به سایر مفاهیم از بسامد بالاتری برخوردار باشند مانند: تقوا، استقامت، انفاق. ضمن اینکه تقابل فضایل و رذایل اخلاقی سبب شد تا در مقابل تقوا، حب دنیا و در مقابل انفاق، طمع و حسد انتخاب شود. با توجه به محدودیت در حجم پژوهش به همین سه مفهوم از هر یک بسنده شد. سپس براساس نظریهٔ زبان‌شناسی شناختی، شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در روایت‌های فضایل و رذایل اخلاقی مورد مقایسه قرار گرفته است. برای این منظور طرح‌واره‌های تصویری موجود در هر روایت تعیین^{۱۴} و تحلیل شده، سپس درصدشان معلوم شده است. در نهایت نتایج حاصل در جدول و بر روی نمودارها انعکاس یافته است.

۴-۱. انواع طرح‌واره‌ها

در این قسمت طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه براساس تقسیم‌بندی ایوانز و گرین (۲۰۰۶) به شرح ذیل با برخی شواهد ذکر شده‌اند.

۴-۱-۱. طرح‌وارهٔ نیرو

طرح‌واره‌های نیرو عبارت است از: «الزام / اجبار»^{۱۵}، «انسداد / مانع»^{۱۶}، «حذف محدودیت / رفع مانع»^{۱۷}، «مقاومت»^{۱۸}، «توانایی»^{۱۹}، «جذب / کشش»^{۲۰}، «انحراف / تغییر مسیر»^{۲۱}، «نیروی متقابل»^{۲۲}.

مطابق بررسی انجام‌شده در فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۶۳ مورد طرح‌وارهٔ نیرو وجود دارد. نمونه:

«أوصيكم عباد الله بتقوى الله الذي... وقت لكم الأجل...»؛ «بندگان خدا شما را سفارش می‌کنم به تقوا

و ترس از خدایی که... اجل‌های شما را معلوم نمود...» (خطبهٔ ۸۳)

در خطبهٔ فوق بعد از توصیه به تقوای الهی از طریق اسم موصول «الذی» که معرفه و شناخته‌شده

است، به توصیف اسم «الله» پرداخته شده است. وصف همیشه بیانگر علت است و علت نیروست؛ لذا

این توصیه و وصف پس از آن، در مخاطبان موجب انگیزهٔ تقوا و خوف از خداوند می‌شود. به زبان

استعاری، احساسی که در مخاطبان هنگام تحت فشار قرار گرفتن توسط یک امام و راهنما جهت

تقوایی دست می‌دهد، به‌مثابهٔ نیرویی است که آنان را به سوی خُلقِ پسندیدهٔ تقوای الهی می‌راند و

این نیرو با استفاده از تجربه حاصل از پدیده‌های مادی همچون تجربه رانده شدن توسط نیروهای خارجی، اجسام فیزیکی یا دیگران، ملموس است و طرح‌واره الزام (اجبار) را در ذهن ترسیم می‌کند. توجه به این نکته ضروری است که در قلمروی اخلاقی، الزام یا اجبار فیزیکی وجود ندارد، بلکه به‌طور استعاری، احساس برهم‌کنش‌ها و نیروهای فیزیکی، بر روی قلمروی روان‌شناختی برهم‌کنش‌های اخلاقی نگاشته می‌شود که انتزاعی هستند.

بررسی شواهد موجود در رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه نشان داده است که ۴۵ مورد طرح‌واره نیرو در آن وجود دارد. مثال:

«... فَإِنْ سَخَّ لَهُ الرَّجَاءُ أَذْلَهُ الطَّمَعُ وَإِنْ هَاجَ بِهِ الطَّمَعُ أَهْلَكَهُ الْحِرْصُ...»؛ «اگر در دل امیدی پدید آید، طمع آن را خوار کند و اگر طمع در آن به هیجان درآید، حرص آن را تباه سازد» (حکمت ۱۰۸) منظور از «الرَّجَاءُ» در این روایت امید افراطی به دیگران داشتن است (ابن‌میثم، ۱۴۰۴ق، ج. ۵/ص. ۲۹۶). امید و آرزوهای افراطی و چشم به اموال و امکانات دیگران دوختن، در شخص حالت طمع ایجاد می‌کند. درنهایت شدت طمع به حرص می‌کشاند. حریص از آنچه در دست اوست همواره هراسان است. شبانه‌روز رنج می‌برد و درخواست بیشتر دارد. این رذیلت اخلاقی موجب هلاکت وی در دنیا و آخرت می‌شود (مغنیه، ۱۹۷۹، ج. ۴/ص. ۲۸۲). جهت ملموس شدن مفاهیم انتزاعی (طمع و حرص)، براساس تجربیات روزمره به‌عنوان موانعی درنظر گرفته شده‌اند که نیرویی بر طمعکار وارد و مانع رشد و کمال او در مسیر هدایت انسانی می‌شوند؛ بنابراین عبارت استعاری «أَهْلَكَهُ» او را نابود کرد، طرح‌واره تصویری نیروی «انسداد/مانع» را نمایش می‌دهد.

۴-۲. طرح‌واره توازن

مطابق تقسیم‌بندی ایوانز و گرین (۲۰۰۶) طرح‌واره توازن شامل «موازنه دو کفه»^{۲۳}، «تعادل موازنه‌ای»^{۲۴}، «نقطه تعادل»^{۲۵}، «محور تعادل»^{۲۶} است.

با بررسی صورت گرفته، ۳۸ مورد طرح‌واره توازن در روایات فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه شناسایی شده است. مثال:

«... بِالْحِلْمِ عَنِ السَّفِيهِ تَكْثُرُ الْأَنْصَارُ عَلَيْهِ»؛ «به بردباری در برابر نادان، یاران افزون گردند» (حکمت

(۲۲۴)

مرجع ضمیر «ه» در «عَلَيْهِ» به «السَّفِيهِ: نادان» برمی‌گردد. در این روایت جهت تقریب بیشتر ذهن

مخاطب به مفهوم انتزاعی «حلم: بردباری» از مفاهیم محسوس توازن فیزیکی در تجربه روزمره بهره گرفته شده و به رابطه تعادلی میان «بردباری در برابر نادان» و «افزایش یاران بر ضد نادان» تعمیم داده شده است و نشان می‌دهد میان عمل نیک و جزای نیک، توازنی وجود دارد. همچنین در حکمت فوق جهت مقابله با نادان که به‌عنوان یک مانع پیش‌روی هست، «حلم» به‌عنوان راهکار ارائه شده است. ملاحظه می‌شود طرح‌واره مقاومت که برگرفته از تجربه انسان از نیروی مقاومت یک شیء در مقابل شیء دیگر است، در این روایت به مفهوم انتزاعی «حلم» گسترش معنی داده است.

براساس شواهد موجود ۳۱ مورد طرح‌واره توازن در روایات رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه وجود دارد. نمونه:

«... حُكْمٌ عَلَىٰ مُكْتَرٍ مِنْهَا بِالْفَأَقَةِ...»؛ «کسی که از آن (دنیا) زیاد برداشت به نیازمندی محکوم است» (حکمت ۳۶۷)

«الْفَأَقَةُ» به معنی «نیازمندی» است (سیاح، ۱۳۷۵، ص. ۶۴۱). مرجع ضمیر «ها» در «مِنَهَا» به دنیا برمی‌گردد که مؤنث مجازی است. در روایت فوق نوعی رابطه تعادلی بین «مُكْتَرٍ مِنْهَا»: جمع‌کنندگان مال دنیا و «فقر و درویشی» مشاهده می‌شود و به این اشاره دارد که توازنی میان جزا و نفس عمل برقرار است. اگر عمل مطلوب نباشد، نتیجه عمل هم به وزان آن نامطلوب خواهد بود؛ لذا در آن طرح‌واره توازن از نوع دوکفه وجود دارد. این طرح‌واره حاصل از مشاهده و درک تعادل فیزیکی بین پدیده‌هاست که به‌منظور درک عمیق‌تر مفهوم انتزاعی «فزون‌طلبی در دنیا» مورد استفاده قرار گرفته است.

۳-۱-۴. طرح‌واره پیوستگی

طرح‌واره پیوستگی شامل: «مجموعه»^{۲۷}، «اتحاد»^{۲۸}، «ارتباط»^{۲۹}، «تکرار»^{۳۰}، «مقیاس»^{۳۱}، «کل-جزء»^{۳۲}، «شکافتن»^{۳۳} است.

در شواهد روایی فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۸ مورد طرح‌واره پیوستگی ملاحظه شده است. نمونه:

«فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ لَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لَّا رَأْسَ مَعَهُ وَ لَا [خَيْرٍ] فِي إِيْمَانٍ لَّا صَبْرَ مَعَهُ»؛ «شکیبایی ایمان را چون سر است تن را و سودی نیست تنی را که آن را سر نبود و نه در ایمانی که با شکیبایی هم‌بر نبود» (حکمت ۸۲).

در این روایت حرف اضافه «مِن» براساس سیاق عبارت «مِن بَعْضِيَّة» است و اشاره دارد به اینکه «صبر» رکنی از ایمان است (طرح‌واره کل-جزء). سپس جهت درک عمیق‌تر مخاطب نسبت به این مفهوم

انتزاعی، همچنین بیان عظمت و شدت اهمیت این رکن از ارکان ایمان، با استفاده از حرف «کاف تشبیه» و بهره‌گیری از پدیده‌های مشابه که دارای پیوستگی (کل-جزء) هستند، رابطه صبر و ایمان را با رابطه «سر و بدن» همسان معرفی کرده است (طرح‌واره همسانی)؛ به این ترتیب به‌طور محسوسی نشان داده است، همان‌گونه که بدن بدون سر خیری در آن نیست و سر نسبت به سایر اعضا در بالا قرار دارد و دارای شرافت خاصی است و انفصال آن موجب از بین رفتن بدن (کل) می‌شود، صبر نیز نسبت به سایر ارکان ایمان از عظمت خاصی برخوردار است و ایمان بدون صبر، ممکن نیست.

در رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۱۰ مورد طرح‌واره پیوستگی ملاحظه شده است. شاهد:

«... فَكُونُوا مِنَ ابْنَاءِ الْآخِرَةِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ ابْنَاءِ الدُّنْيَا فَإِنَّ كُلَّ وَلَدٍ سَيُلْحَقُ بِأَبِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»؛ «... پس شما از فرزندان آخرت باشید، نه فرزندان دنیا؛ زیرا هر فردی در روز قیامت به پدرش می‌پیوندد...» (خطبه ۴۲). مفهوم انتزاعی ارتباط «دنیاپرستان با دنیا» و «آخرت‌طلبان با آخرت» از طریق مفهوم عینی ارتباط «فرزندان» و «پدر» که دارای روابط علی و معلولی هستند، بیان شده و طرح‌واره پیوستگی از نوع ارتباط را تشکیل داده است. وجه استعاره «ابناء» برای خلاق از آن جهت است که میل پدر به فرزند و فرزند به پدر طبیعی است. گروهی از مردم در پی دنیا و ملتذ به شهوات فانی آن هستند و برخی دیگر در پی آخرت و بی‌رغبت به تمتعات فانی دنیوی. این تناظر سبب شده است، در خطبه تعبیر «ابناء الدنیا: فرزندان دنیا» برای دنیاپرستان و «ابناء الآخرة: فرزندان آخرت» برای عاشقان آخرت به استعاره آورده شده است. با توجه به اینکه قصد، متنبه کردن خلق به اعراض از دنیاپرستی و هدایت آنان سوی آخرت است، با استفاده از دو فعل امر «كُونُوا» و نهی «لَا تَكُونُوا» درجه‌ای از نیرو بر مخاطبان، اعمال می‌شود. ضمن اینکه «فاء سببیت» علت را بیان می‌کند و ادامه روایت با بیانی تأمل‌برانگیز و مؤکد، مشخص می‌کند «ابناء الدنیا» در روز قیامت به پدرشان (دنیا) ملحق می‌شوند که در آن روز فانی شده است و نمی‌تواند فرزندان را یاری کند و «ابناء الآخرة» هم به پدرشان (آخرت) ملحق می‌شوند و به عزت و جلال خواهند رسید. با عنایت به اینکه بیان علت به‌همراه تأکید، مستلزم نیروست؛ لذا روایت فوق طرح‌واره نیرو (الزام) را نیز شامل است.

۴-۱-۴. طرح‌واره وجود

طرح‌واره‌های وجود شامل «شیء»^{۳۴}، «چرخه‌ای»^{۳۵}، «فرایند»^{۳۶}، «رفع»^{۳۷}، «فضای بسته/مقید»^{۳۸} است.

براساس بررسی نمونه روایات فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه، ۱۳ مورد طرح‌واره وجود در خطبه‌ها و حکمت‌های آن مشخص شده است. مثال:

- «الصدقة دواءٌ مُنَجِحٌ»؛ «صدقه دادن دارویی ثمربخش است» (حکمت ۷)

واژه «دواء» در لغت به معنای «هر چیزی که با آن معالجه می‌شود» (قُرْشِي بُنَابِي، ۱۳۷۷، ج. ۱/ ص. ۴۰۶) و «مُنَجِحٌ» به معنای «مفید و سودمند» (علیزاده، ۱۳۶۰، ص. ۱۹۳) است. با عنایت به اینکه «دواء» دارو را می‌توان دید، چشید، بوید، لمس کرد، «شیء» محسوب می‌شود. در این روایت به‌منظور درک مفهوم انتزاعی «صدقه»، مفهوم عینی «دواءٌ مُنَجِحٌ» به آن تعمیم داده شده است. دلیل تناظر میان «الصدقة» و «دواءٌ مُنَجِحٌ» این است که صدقه موجب دفع بلیات و امراض دنیوی و اخروی می‌شود؛ بنابراین در حکمت فوق علاوه بر طرح‌واره وجود (شیء)، طرح‌واره نیرو (حذف محدودیت) نیز از طریق نظام ساخت سببی قابل تبیین است.

با توجه به نظریه شناختی، مفهوم سببی‌سازی نقش مهمی در شکل‌دهی تجربه‌های انسان دارد و از جمله مهم‌ترین مفاهیم ذهنی محسوب می‌شود. به عقیده لانگاکر کاربست اصطلاح سببی‌سازی به‌منظور رمزگذاری انرژی یا نیرویی است که موجب رخدادی می‌شود (Langacker, 1991, p. 408).

براساس نمونه روایات رذایل اخلاقی ۴ طرح‌واره وجود در نهج‌البلاغه آمده است. شاهد:

- «مَتَاعُ الدُّنْيَا حُطَامٌ مُؤَبِّيٌّ فَتَجَنَّبُوا مَرَعَاهُ...»؛ «بهره دنیا گیاهان خشک‌شده به بیماری واگیرآلوده‌ای

است. از چراگاه‌اش خود را برکنار دارید...» (حکمت ۳۶۷).

«مؤبئ» در لغت یعنی «وبادار» (علیزاده، ۱۳۶۰، ص. ۱۹۷). «حُطَامٌ» یعنی ریزه و شکسته هر چیز، شکسته و خشک آن (سیاح، ۱۳۷۵، ص. ۳۷۲). حکمت فوق به‌منظور تقریب ذهن مخاطب به «عاقبت دنیاگرایی»، به «کم‌ارزشی دنیا و پوچ و بیهوده‌بودن بهره دنیوی» اشاره نموده و دنیای مذموم را «مرعی: چراگاه» و بهره دنیا را «حُطَامٌ مُؤَبِّيٌّ»: گیاه خشکیده به بیماری وبا آلوده معرفی کرده است که مفهومی عینی است.

از جمله ویژگی‌های اشیا که موجب تمایز آن‌ها از موجودات زنده می‌شود، آن است که اشیا امکان رشد و نمو ندارند. قابل دیدن، بویدن، لمس کردن و خرد شدن هستند (شعبانیان، ۱۳۹۱، ص. ۲۰۸)؛ لذا در این روایت طرح‌واره شیء که از مشاهده شیء بی‌ارزش پیرامون قابل دریافت است، به مفهوم

«دنیای مذموم» گسترش داده شده است؛ به این ترتیب مخاطبان را متنبه ساخته و با بهره از «فاء سببیت» و بیان علت، همچنین فعل امر «تَجَنَّبُوا» با تأکید به اجتناب از دنیاپرستی وامی‌دارد؛ بنابراین طرح‌واره نیرو (الزام) نیز مشهود است.

۴-۱-۵. طرح‌واره همسانی

طرح‌واره همسانی شامل «انطباق»^{۳۹} و «برهم نهی»^{۴۰} است.

در روایات بررسی‌شده فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۹ مورد طرح‌واره همسانی مشاهده شده که همگی از نوع «انطباق / مقایسه» بوده است. نمونه:

- «الْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ تَوْأَمَانِ، يُتَجَنَّبُهُمَا عُلُوُّ الْهَمَةِ»؛ «بردباری و تأمل توأمان هستند که هر دو از همت بلند می‌زایند» (حکمت ۶۰ع).

«الْحِلْمُ: بردباری و حبس نفس از غضب» و «الْأَنَاةُ: تَأْنِي و عدم شتاب در کارها» در یک درجه و یک پایه قرار دارند، زیرا شخص بلندهمت، زود به خشم‌نیامده، حلم می‌ورزد. همچنین در کارها شتاب ننموده، پایان را می‌نگرد. معنی «تَوَّأَمَ» در لغت «آن است که با دیگری در یک شکم زاییده شود» (قُرْشِي بُنَابِي، ۱۳۷۷، ج. ۱ / ص. ۱۶۹). عبارت استعاره «تَوَّأَمَانِ: دوقلو، همزاد» که اشاره به یکی بودن خصوصیت حلم و تأنی دارد، همچنین «يُتَجَنَّبُهُمَا»، ذهن را به‌سوی طرح‌واره همسانی سوق می‌دهند. مانند: مشابهت نوزادان دو قلو.

در مطالعات موردی روایات رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۹ مورد طرح‌واره همسانی مشهود بوده که همگی از نوع «انطباق / مقایسه» بوده است. شاهد:

- «فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْإِيمَانَ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ»؛ «حسد ایمان را می‌خورد؛ چنان‌که آتش هیزم را می‌خورد» (خطبه ۸۶)

«النَّارُ: یعنی «آتش» و «الْحَطَبُ» یعنی «هیزم» (قُرْشِي بُنَابِي، ۱۳۷۷، ج. ۲ / ص. ۱۰۷۷؛ ج. ۱ / ص. ۲۸۳). در خطبه فوق جهت درک عمیق‌تر ذهن مخاطبان به مفهوم انتزاعی «حسد» و عواقب و خطرات ناشی از آن، مثالی آورده شده است؛ به این ترتیب با کاربرد حرف تشبیه «کاف» با «آتش» که مفهومی ملموس و تکرارشونده در روزمره زندگی است، همسان معرفی شده است و بر این اساس طرح‌واره همسانی را نشان می‌دهد. از جمله وجوه اشتراکشان اینکه حسود زوال مقام دیگری را آرزومند است، آن‌گونه که آتش هیزم را می‌سوزاند و خاکستر می‌کند. وجه دیگر آنکه حسد مانع ایمان کامل می‌شود

و معد فنای ایمان است (طرح‌واره مانع/ انسداد)، همان گونه که آتش سبب از بین رفتن هیزم می‌شود. عبارت استعاری «يَأْكُلُ: می‌خورد» طرح‌واره نیروی انسداد را نمایش می‌دهد. براساس وجه اشتراک، «طرح‌واره همسانی» در این روایت به چشم می‌خورد. ضمن اینکه شامل طرح‌واره نیرو از نوع «مانع/انسداد» هم هست.

۴-۱-۶. طرح‌واره حرکت

انواع طرح‌واره‌های حرکت شامل «حرکت/ مبدأ- مسیر- مقصد»^{۴۱} و «جنبشی»^{۴۲} است.

در فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۹ مورد طرح‌واره حرکتی مشخص شده است. مثال.

- «فَإِنَّ التَّقْوَىٰ ... فِي عَدِّ الطَّرِيقِ إِلَى الْجَنَّةِ، مَسْلُكُهَا وَأَضِحٌ...»؛ «که تقوا فردا راهی به سوی بهشت است،

راهی که روشن است...» (خطبه ۱۹۱)

در این خطبه «الطَّرِيقُ» و «مَسْلُكُ» قرینه یکدیگر و به معنی «راه» (سیاح، ۱۳۷۵، صص. ۵۷۸ و ۷۷۸)

هستند. مرجع ضمیر «ها» در «مَسْلُكُهَا»، «تقوا» است. حرف اضافه «فِي» ظرف است. معنی لغوی «عَدُّ»،

«فردا» است؛ اما براساس سیاق خطبه مفهوم «قیامت یا آخرت» را می‌رساند (مغنیه، ۱۴۰۰، ج. ۳/ ص.

۱۰۲). در این روایت «تقوا»، «راه» معرفی شده است که «وَأَضِحٌ: روشن» است و متقی (مسیرپیمای) در

قیامت در چنین راهی روشن در حرکت است. حرف جر «إِلَى: سوی» از حروف اضافه مکانی است و

غایت را نشان می‌دهد؛ لذا پایان راه تقوایی، «بهشت ذات (لقای پروردگار)» است و آن منتهای مقصد

سالک راه حق (متقی) است؛ بنابراین گفتمان فوق طرح‌واره حرکت (مسیر - مقصد) را باز نمود می‌دهد.

با بررسی شواهد موجود در ردایل اخلاقی نهج‌البلاغه مشخص شد که ۵ مورد طرح‌واره حرکت در

آن وجود دارد. نمونه:

- «الدُّنْيَا ... قَدْ عَجَلَتْ لِلطَّالِبِ وَالَّتَيْسَتْ بِقَلْبِ النَّازِرِ...»؛ «دنیا ... به سرعت سوی خواهانش می‌دود و بیننده

را می‌فریبد...» (خطبه ۴۵)

مرجع ضمیر فعل حرکتی «قَدْ عَجَلَتْ»، دنیای مذموم (مؤنث مجازی) است. در روایت فوق به منظور

ذم و اجتناب از دنیاگرایی و درک عمیق آن با بهره‌گیری از حرکت اشیا و پدیده‌های پیرامون به عنوان

حوزه مفهومی محسوس، دنیای مذموم آراسته به زرق و برق براساس جاندارپنداری مسیرپیمای

فریبده‌ای معرفی شده است که به سرعت خود را به مشتاقش (دنیاطلب) می‌رساند و بر وی عرضه

می‌کند؛ بنابراین در عبارت استعاری «قَدْ عَجَلَتْ لِلطَّالِبِ» طرح‌واره حرکت از نوع (مسیر - مقصد) مشهود

است. ضمن اینکه در قسمت دوم جمله (التَّبَسُّتُ بَقَلْبِ النَّاطِرِ)، فریبندگی و اغواگری و مجذوب شدن ملاحظه می‌شود و طرح‌واره نیرو (جذب) وجود دارد.

۴-۱-۷. طرح‌واره ظرف‌بودگی

طرح‌واره ظرف‌بودگی شامل «ظرف»^{۴۲}، «داخل-خارج»^{۴۳}، «پُر-خالی»^{۴۴}، «سطح»^{۴۵} و «محتوا»^{۴۷} است. براساس بررسی شواهد روایی فضایل اخلاقی ۱۲ مورد طرح‌واره ظرف‌بودگی در نهج‌البلاغه شناسایی شد. مثال:

- «وَالْإِحْتِمَالُ، قَبْرُ الْعُيُوبِ»؛ «شکیبایی، گورستان پوشاننده عیب‌هاست» (حکمت ۶)

«الْإِحْتِمَالُ» یعنی «شکیبایی کردن» و «قَبْرُ» یعنی «گور» (سیاح، ۱۳۷۵، صص. ۲۲ و ۶۶). انسان در تجارب روزمره خود با انواع ظرف‌ها روبه‌روست. ظرف، سه بُعدی و دارای حجم است و مظهر در آن قرار می‌گیرد. یکی از انواع ظرف‌ها «قَبْر: گور» است که جسد (لاشئه) متوفی و بوی بد ناشی از آن در این ظرف پنهان است. حکمت فوق برای ملموس کردن مفهوم انتزاعی «الْإِحْتِمَالُ» در حوزه مبدأ از مفهوم عینی «قَبْر» بهره‌جسته است. کاربرد عبارت استعاره «قَبْرُ الْعُيُوبِ» به این جهت است که کظم غیظ و تحمل سختی‌ها و اذیت‌های دیگران قبری (ظرفی) است که بوی بد عیب‌ها را در درون خود می‌پوشاند و مردم معایب آن شخص را آشکار نخواهند کرد؛ بنابراین در روایت فوق، طرح‌واره ظرف‌بودگی (ظرف) وجود دارد.

براساس بررسی نمونه روایات رذایل اخلاقی ۷ مورد طرح‌واره ظرف‌بودگی در نهج‌البلاغه وجود دارد. شاهد:

- «... أَحَدُكُمْ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَنَزِلُ قُلْعَةٍ وَ لَيْسَتْ بِدَارِ نَجْعَةٍ...»؛ «... شما را از دنیا برحذر می‌دارم، زیرا جایگاهی

است برای کوچ کردن و نه خانه‌ای برای اقامت گزیدن...» (خطبه ۱۱۳).

واژه استعاره «قُلْعَةٍ» یعنی محل کنده شدن، جای بی‌ثبات؛ اما برخلاف آن کلمه «نَجْعَةٍ» به معنی محل آب و علف، جای اقامت است (علیزاده، ۱۳۶۰، ص. ۸۲). مرجع ضمیر «ها»، «دنیا» (مؤنث مجازی) است. در روایت فوق به‌منظور «پرهیز از دنیاگرایی» و نشان دادن اهمیت موضوع، توصیه مؤکد به دوری از دنیا شده است. این تأکید فراوان با استفاده از فاء سببیت (علیت)، حرف «إن» و ضمیر تأکیدی «ها» و بیان آن در قالب جمله اسمیه بوده است که درجه‌ای از نیرو را بر مخاطبان اعمال می‌کند و دارای طرح‌واره الزام است. ضمن اینکه جهت بیان علت این دوری و ملموس نمودن مفهوم انتزاعی «دنیای

مذموم و عدم حب دنیا» براساس تجربه‌های برگرفته از زندگی روزمره مخاطبان، دنیا به منزله ظرف مکان (کوچگاه) مفهوم‌سازی شده است که دارای ورودی و خروجی است، نه منزلگاهی برای اقامت دائمی؛ لذا باید از آن خارج شد. بنابراین در خطبه فوق طرح‌واره ظرف‌بودگی (داخل-خارج) و نیرو (الزام) وجود دارد.

۴-۱-۸. طرح‌واره فضا

ایوانز و گرین (2006) در تقسیم‌بندی خود طرح‌واره فضا را شامل «بالا-پایین»^۸، «عقب-جلو»^۹، «دور-نزدیک»^{۱۰}، «چپ-راست»^{۱۱}، «مرکز-حاشیه»^{۱۲}، «تماس»^{۱۳}، «عمودیت»^{۱۴} و «مستقیم»^{۱۵} دانسته‌اند. در نهج‌البلاغه ۳ تعداد طرح‌واره فضا در روایات مربوط به فضایل اخلاقی مشاهده شده است. مثال:

- «... لَا تَضَعُوا مَنْ رَفَعْتَهُ التَّقْوَى...»؛ «... پست مدارید کسی را که تقوا بلند کرده است...» (خطبه ۱۹۱).
در خطبه فوق براساس تجربه‌های فیزیکی و فرهنگی، جهت فضایی «ترفع» برای درک عمیق‌تر مفهوم انتزاعی «تقوا» به کار رفته است. واژه «ترفع» در مقابل «تضییع» است. «ترفع» در این روایت به معنای «بالا بردن» است؛ اما مقصود از آن «ترفع مکانی» نیست، بلکه اشاره به «رفعت مقامی» دارد. هدف از کار بست آن، «عظمت و برتری دادن» انسان متقی نسبت به سایر افراد است. بنابراین در خطبه فوق طرح‌واره فضا (بالا-پایین) وجود دارد. در قالب محتوای فعل نهی «لَا تَضَعُوا» درجه‌ای از نیرو را بر مخاطبان اعمال و به آنان دستور داده شده است تا از هر گونه تحقیر متقی بپرهیزند و مقام معنوی وی را ارج نهند. بنابراین در روایت فوق طرح‌واره نیرو (الزام) نیز مشاهده می‌شود.

در روایات مربوط به رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۸ مورد طرح‌واره فضا مشخص شده است. شاهد:
- «وَصَفَ لَكُمْ الدُّنْيَا ... أَقْرَبُ دَارٍ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ وَ أَعْدُهَا مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ فَعُضُوا عَنْكُمْ عِبَادَ اللَّهِ غُمُومَهَا وَ أَشْغَالَهَا»؛ «... دنیا را برایتان توصیف نمود... نزدیک‌ترین خانه به خشم خدا و دورترین آن از خشنودی خداوند است؛ پس ای بندگان خدا! از غصه‌ها و سرگرمی‌های آن چشم‌پوشید» (خطبه ۱۶۱)

در طرح‌واره «دور-نزدیک» یک طرح‌واره براساس روابط مکانی بر دامنه غیرمکانی گسترش یافته است. به عنوان مثال «أَقْرَبُ»، نزدیک‌ترین و «أَبْعَدُ»، دورترین معنی می‌شود؛ اما در خطبه فوق این دوری و نزدیکی «معنوی» است نه مادی و به منظور نهی از دنیاگرایی، تجربه حاصل از درک ساختار «دور-نزدیک» به مفهوم انتزاعی دنیای مذموم و دنیاگرایی تعمیم داده شده است. بر این اساس دنیا ظرف

(خانه‌ای) آراسته در نظر گرفته شده است و تمایل شهوانی دنیاطلب (مظروف) به زخارف دنیوی و لهو و لعب، موجب دوری معنوی وی از خشنودی الهی می‌شود؛ بلکه در دورترین فاصله از آن قرار می‌گیرد. ضمن اینکه نزدیک‌ترین فاصله معنوی را با خشم الهی دارد؛ لذا با بیان استعاره «غُصَا: چشم بر هم نهادن» (قُرشی بُنابی، ۱۳۷۷، ج. ۲/ص. ۷۸۵) و مانع شدن چشم از دیدن آنچه بر آن حلال نیست، در قالب محتوای فعل امر که بر قاعده الزام استوار است، همراه با «فاء سببیت» و تأکید که با اعمال نیرو همراه است، مخاطبان را ملزم به ترک دنیای مذموم و غم‌ها و سرگرمی‌های آن کرده است؛ بنابراین در روایت فوق طرح‌واره فضا (دور- نزدیک) و ظرف‌بودگی (ظرف) و نیرو (الزام) وجود دارد.

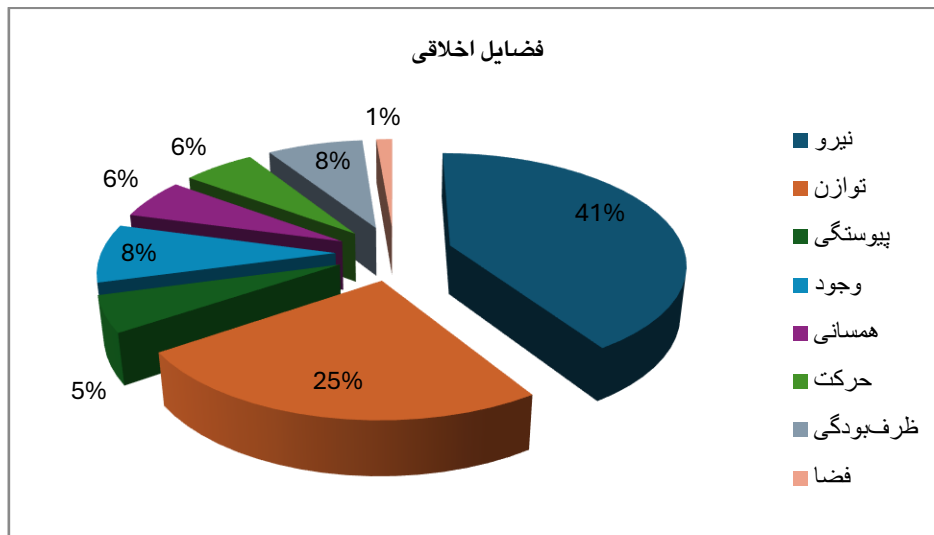
۲-۴. بحث

در این قسمت نسبت و تحلیل آماری مطالعه موردی فضایل و رذایل اخلاقی در نهج‌البلاغه با رسم جدول و نمودارهایی بررسی شده است.

جدول ۱: انواع طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاقی در نهج‌البلاغه

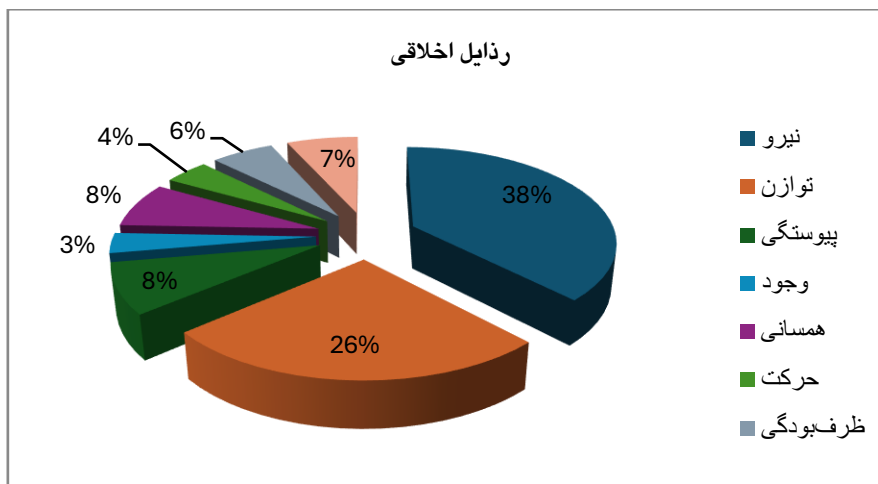
Table 1: The various image schemas of the virtues and vices in *Nahj al-Balāghah*

رذایل اخلاقی		فضایل اخلاقی		طرح‌واره‌های تصویری
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۳۸٪	۴۵	۴۱٪	۶۳	نیرو
۲۶٪	۳۱	۲۵٪	۳۸	توازن
۸٪	۱۰	۵٪	۸	پیوستگی
۳٪	۴	۸٪	۱۳	وجود
۸٪	۹	۶٪	۹	همسانی
۴٪	۵	۶٪	۹	حرکت
۶٪	۷	۸٪	۱۲	ظرف‌بودگی
۷٪	۸	۱٪	۳	فضا
۱۰۰	۱۱۹	۱۰۰	۱۵۵	مجموع

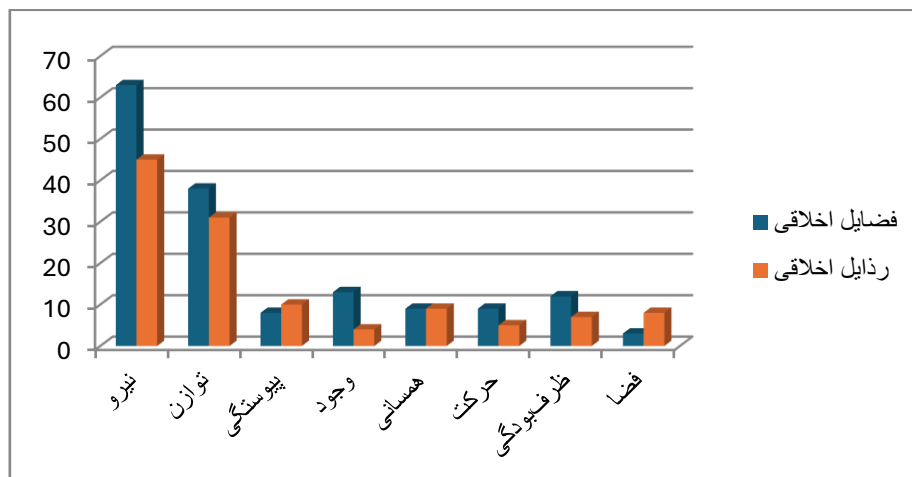
نمودار ۱: درصد طرح‌واره‌های تصویری فضایل اخلاقی در نهج‌البلاغه

Diagram 1: The percentage of image Schemas of virtues in *Nahj al-Balāghah*

نمودار ۲: درصد طرح‌واره‌های تصویری رذایل اخلاقی در نهج‌البلاغه

Diagram 2: The percentage of image schemas of vices in *Nahj al-Balāghah*

نمودار ۳: مقایسه طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاقی در نهج‌البلاغه

Diagram 3: The comparison between the image schemas of the virtues and vices

براساس جدول فوق و نمودارهای ۱، ۲ و ۳ آمار طرح‌واره‌های تصویری به تفکیک ذیل است: در شواهد روایی مورد مطالعه فضایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۱۵۵ طرح‌واره استخراج شد که از این بین ۶۳ طرح‌واره نیرو (حدود ۴۱ درصد)، ۳۸ طرح‌واره توازن (حدود ۲۵ درصد)، ۸ طرح‌واره پیوستگی (حدود ۵ درصد)، ۱۳ طرح‌واره وجود (حدود ۸ درصد)، ۹ طرح‌واره همسانی (حدود ۶ درصد)، ۹ طرح‌واره حرکت (حدود ۶ درصد)، ۱۲ طرح‌واره ظرفبودگی (حدود ۸ درصد) و ۳ طرح‌واره فضا (حدود ۲ درصد) است.

در نمونه روایات بررسی‌شده رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه ۱۱۹ طرح‌واره شناسایی شده است که عبارت‌اند از: ۴۵ طرح‌واره نیرو (حدود ۳۸ درصد)، ۳۱ طرح‌واره توازن (حدود ۲۶ درصد)، ۱۰ طرح‌واره پیوستگی (حدود ۸ درصد)، ۴ طرح‌واره وجود (حدود ۳ درصد)، ۹ طرح‌واره همسانی (حدود ۸ درصد)، ۵ طرح‌واره حرکت (حدود ۴ درصد)، ۷ طرح‌واره ظرفبودگی (حدود ۶ درصد) و ۸ طرح‌واره فضا (حدود ۷ درصد).

در نمونه روایات فضایل اخلاقی بررسی‌شده نهج‌البلاغه، طرح‌واره‌های نیرو بیشترین آمار (حدود ۴۱ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند. پس از آنها با اختلاف زیاد (حدود ۲۵ درصد) طرح‌واره‌های

توازن از بیشترین بسامد برخوردارند. همچنین در نمونه روایات رذایل اخلاقی مطالعه‌شده نهج‌البلاغه طرح‌واره‌های نیرو با بسامد (حدود ۳۸ درصد) و بعد از آن طرح‌واره‌های توازن (با آماری حدود ۲۶ درصد) بیش از سایر طرح‌واره‌ها وجود دارند.

براساس نتایج به‌ترتیب طرح‌واره‌های نیرو و توازن با اختلاف زیاد از یکدیگر و با بسامد تقریباً یکسان در فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه، پرتکرارترین انواع طرح‌واره‌ها هستند. این نکته از آن جهت حائز اهمیت است که نشان‌دهنده تشابه روایت‌های فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه در استفاده از طرح‌واره‌ها است که بیانگر تمایل گوینده کلام (حضرت علی^(ع)) در بیان حقایق مذهبی از جمله مفاهیم انتزاعی اخلاقی به زبان استدلال است که برخاسته از روحیه خردورزی وی است؛ لذا عموماً می‌کوشد تا از طریق برهم‌کنش‌های علی که مستلزم اعمال نیرو است، با مخاطبان سخن گوید. از طرفی در پرتو تعقل، اعتدال حاصل می‌شود و تکثر طرح‌واره توازن در گفتمان علوی به دلیل اعتدال‌گرایی حضرت علی^(ع) است.

۵. نتیجه

نتایج حاکی از آن است که:

- طرح‌واره‌های نیرو بالاترین درصد فراوانی را در بافت متنی اخلاقی (فضایل و رذایل) داشته‌اند و سپس با تفاوت زیاد طرح‌واره‌های توازن در رتبه دوم قرار دارند. کاربست این طرح‌واره‌ها به‌منظور مفهوم‌سازی فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه در مصادیق متعدد و مشابهت این مفهوم‌سازی در فضایل و رذایل اخلاقی می‌تواند، توجیه شناختی داشته باشد. دو طرح‌واره نیرو و توازن از تجربه بدنی انسان برمی‌خیزند. انسان به‌منظور بقا باید با محیط خود برهم‌کنش کند که در نتیجه آن نیرو تجربه می‌شود. این نیروها تجربه‌های با معنی و منسجم انسان را تشکیل می‌دهند. تجربه‌هایی که می‌توان در آگاهی از آنها استفاده کرد و درباره آنها استدلال کرد. توازن یک فعالیت بدنی پیش‌مفهومی است که انسان با بدن خود آن را یاد می‌گیرد نه با یک مجموعه قواعد. مضامین نیرو و توازن از حوزه ملموس بدن قابل بسط به حوزه‌های انتزاعی هستند. بسامد بالای طرح‌واره‌های نیرو در پژوهش حاضر نشئت‌گرفته از نگاه عقل‌گرای حضرت علی^(ع) و نقش محوری و مبنایی است که او برای تفکر در انتخاب منش‌ها، روش‌ها و کنش‌ها در طول زندگی انسان قائل است؛ لذا در اکثر موارد

تمایل دارد با ضوابط عقلی و از طریق برهم‌کنش‌های علی که توسط آن‌ها نیروهای بالفعل و بالقوه احساس می‌شوند، آموزه‌های انتزاعی دینی- اخلاقی را بیان کند. در سایه‌سار تعقل، تعدیل حاصل می‌شود و عدالت بازیابی توازن درست است. به‌نظر می‌رسد بتوان طرح‌واره توازن را با روحیه میانه‌روی و اعتدال‌گرایی حضرت علی^(ع) توجیه کرد که می‌کوشد تا موازنه‌ای میان نفس عمل و جزا معرفی کند و دنیا را فاقد تعادل و در حال فروپاشی در ذهن مخاطبان ترسیم کند.

- حوزه‌های مبدأ مشابهی که در شکل‌گیری طرح‌واره‌های فضایل و رذایل اخلاقی نقش عمده‌ای داشته‌اند، عبارت هستند از: جانور، بدن، گیاه، خوراکی، اشیا، مکان، عناصر طبیعی.

- عمده تمایزها در مفهوم‌سازی فضایل و رذایل اخلاقی نهج‌البلاغه بر مبنای طرح‌واره‌های تصویری در استفاده از برخی زیرمجموعه‌های ارائه‌شده برای این مقولات کلی است. به‌عنوان مثال:

- طرح‌واره نیروی حذف محدودیت، نقش فضایل اخلاقی را در رفع موانع جهت رسیدن به رستگاری، مشخص می‌کند و راه هدایت را برای رهروان هموار می‌سازد؛ اما طرح‌واره نیروی انسداد، هم توسط رذایل اخلاقی پُررنگ شده که در شناخت محرمات اخلاقی تأثیر بسزایی دارد و هم در مواردی به نیروی بازدارندگی فضایل اخلاقی در برابر گناهان و مانع شدن از سقوط در دام هواهای نفسانی اشاره دارد.

- طرح‌واره‌های الزام در حکم نیرویی الزام‌آور در فضایل اخلاقی به‌منظور انجام عمل و در رذایل اخلاقی جهت ترک عمل تحقق یافته‌اند و نقش عمده‌ای را در ترغیب مخاطبان به انجام تکالیف دارند.

- طرح‌واره‌های نیروی مقاومت صرفاً در فضایل اخلاقی مشهود بوده‌اند و بشارت‌دهنده انسان سوی کامیابی و رسیدن به نعمت‌های الهی هستند و ...

۶. پی‌نوشت‌ها

1. Image schema
2. Cognitive Linguistic
3. Cognitive semantics
4. Force schema
5. Space schema
6. Locomotion schema
7. Containment schema
8. Identity schema

9. Unity/ Multiplicity schema

10. Balance schema

11. Existence schema

۱۲. اصل اقتصاد شناختی یعنی ساختاری همچون ذهن بشر می‌کوشد تا با حداقل منابع شناختی به حداکثر اطلاعات مربوط به محیط خود دست یابد (روشن و اردبیلی، ۱۳۹۹، ص. ۹۵).

۱۳. «پیش‌مفهومی» بیانگر اولویت دانش طرح‌واره‌ای بر دانش زبانی است (افراشی، ۱۳۹۵، ص. ۵۷).

۱۴. قرار گرفتن متن در نوع خاصی از طرح‌واره‌ها دلیل بر نفی نوع یا انواع دیگر نیست.

15. Compulsion

16. Blockage

17. Removal of restraint

18. Resistance

19. Enablement

20. Attraction

21. Diversion

22. Counterforce

23. Twin-pan balance

24. Equilibrium balance

25. Point balance

26. Axis balance

27. Collection

28. Merging

29. Link

30. Iteration

31. Scale

32. Whole-part

33. Splitting

34. Material

35. Cycle

36. Process

37. Removal

38. Bounded Space

39. Matching

40. Superimposition

41. Path

42. Momentum

43. Container

44. In-out

45. Full-Empty

46. Surface

- 47. Content
- 48. Up-down
- 49. Back-front
- 50. Far-near
- 51. Left-right
- 52. Centre-periphery
- 53. Contact
- 54. Verticality
- 55. Straight

۷. منابع

- نهج البلاغه
- ابن میثم، ک. (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه. تهران: نشرالکتب.
- افراشی، آ. (۱۳۹۵). مبانی معناشناسی شناختی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- داودی، ع.، و بهارزاده، پ. (۱۳۹۹). طرح‌واره‌های تصویری دنیا در خطبه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه (براساس الگوی طرح‌واره‌های ایوانز و گرین). حدیث‌پژوهی، ۲۴ (۱۲)، ۱۲۷-۱۴۸.
- داودی، ع.، و جلالی‌کندری، س. (۱۳۹۹). بررسی طرح‌واره‌ای استعاره‌های تقوا در خطبه‌های نهج البلاغه بر مبنای مدل ایوانز و گرین. تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (س)، ۱ (۱۷)، ۹۱-۱۲۵.
- راسخ مهند، م. (۱۳۸۹). درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی، نظریه‌ها و مفاهیم. تهران: سمت.
- روشن، ب.، و اردبیلی، ل. (۱۳۹۹). مقدمه‌ای بر معناشناسی شناختی. تهران: نشر علم.
- سیاح، ا. (۱۳۷۵). فرهنگ دانشگاهی ۱ (عربی-فارسی). تهران: انتشارات اسلام.
- شعبانیان، ف. (۱۳۹۱). طرح‌واره‌های تصویری در ضرب‌المثل‌های شرق گیلان. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه پیام نور.
- عامری، ح.، سرکشیک‌زاده مقدس، س.، و ابوالحسنی چیمه، ز. (۱۳۹۸). بررسی مقابله‌ای طرح‌واره‌های تصویری در اشعار حافظ و اشعار سهراب سپهری. جستارهای زبانی، ۱۰ (۲)، ۲۰۱-۲۲۳.
- عبدالکریمی، س.، و نعمتی، ر. (۱۳۹۵). بررسی انواع طرح‌واره‌های تصویری در افعال مرکب زبان

- فارسی: سازه شکل‌دهنده طرح‌واره‌های تصویری. در نخستین همایش ملی معنی‌شناسی شناختی. به کوشش آ. افراشی. تهران: نشر نویسه.
- علیزاده، ع. (۱۳۶۰). *واژه‌های نهج‌البلاغه*. ایران: بی‌نا.
 - فتاحی‌زاده، ف.، و داودی، ع. (۱۳۹۸). طرح‌واره‌های تصویری فضایل و رذایل اخلاق اجتماعی در مرویات نبوی با رویکرد معناشناسی شناختی. *مطالعات فهم حدیث*، ۱۱ (۶)، ۲۴۱-۲۱۹.
 - قرشی بنابی، ع. (۱۳۷۷). *مفردات نهج‌البلاغه*. تهران: مرکز فرهنگی نشر قبله.
 - کریمی بروجنی، م.، قائمی، م.، و پوابراهیم، ش. (۱۳۹۶). بازنمایی طرح‌واره‌های نیرو در گزاره‌های دینی و اخلاقی زبان قرآن. *مجله پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۲ (۹)، ۷۷-۹۴.
 - مغنیه، م. (۱۹۷۹). *فی ظلال نهج‌البلاغه*. بیروت- لبنان: دارالعلم للملایین.

References

- *Nahj al-Balāghah*
- Abdul Karimi, S., & Nemati, R. (2016). Barresiye Anvā-e Tarhvārehāye Tasavori Dar Af'āle Morakab-e Zabān Fārsi: Sāzeh Shekldahande Tasavori. *Nokhostin Hamāyesh Melišenāsi Shenākhti*. Edited by Azitā Afrāshi. Tehran: Nashr-e Nevīseh. [In Persian].
- Afrāshi, Ā. (2016). *Mabāni Ma'nā Shenāsi Shenākhti*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Alizādeh, I. (1981). *Vāzehāye Nahj al-Balāghah*. Iran: Binā. [In Persian].
- Āmeri, H., Sarkshikzadeh Moqaddas, S., & Abolhassani Chimeh, Z. (2019). "Barresiye Moghābelīe Tarhvārehāye Tasavori Dar Ash'āre Hāfēz Va Sohrāb Sepehri". *Language Related Research*, 10 (2), 201-223. [In Persian].
- Dāvūdi, A., & Bahārzādeh, P. (2019). Tarhvārehāye Tasavori Donyā dar Khotbehā Va Hekmathāye Nahj al-Balāghah (Bar asāse Olgoye Tarhvārehāye Evans Va Grin). *Hadis Pažohi*, 24 (12), 127-148. [In Persian].
- Dāvūdi, A., & Jalāli Kondari, S. (2019). "Barresiye Tarhvārehāye Este'ārehāye Taghvā Dar Khotbehāye Nahj al-Balāghah Bar Mabnāye Model Evans Va Grin". *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 91 (17), 121-125. [In Persian].

- Evanz, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics Glossaries in Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University
- Evanz, V & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fatāhi Zade, F., & Dāvūdi, A. (2019). "Tarhvārehāye Tasavori Fazāyel Va Razāyel Akhlāgh Ejtemāyi Dar Moraveyāte Nabavi Ba Roykarde Ma'nā Šenāsī Šenākhtī". *Studies on Understanding Hadith*, 11(6), 219-241. [In Persian].
- Fyin Li, T. (2009). *How Politeness is Embodied through Image Schemas*. International Cognitive Linguistics Conference 11. January 1.
- Johnson, M. (1987). *The Body in Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press.
- Ibn Maytham al-Bahrani. (1984). *Šarhe Nahj al-Balāghah*. Tehran: Našre Alkotob. [In Persian].
- Ghoraši Banāyī, A. (1998). *Mofaradāt-e Nahj al-Balāghah*. Tehran: Markaz Farhangi Našre Gheble. [In Persian].
- Karimi Borūjenī, M, Ghā'emi, M., & Pūrebrāhim, Š. (2017). Bāznamāyīe Tarhvārehāye Niro Dar Gozārehāye Dini Va Akhlāghi Zabān Quran. *Journal of Researches in Linguistics*, 2 (9), 77-94. [In Persian].
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Jahnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar (Vol.2)*. Standford: Standford University Press.
- Mūghniye, M. (1979). *Fi Zalāl Nahj al-Balāghah*. Beirut-Lebanon: Dar al Ilm Lilmalaīn. [In Persian].
- Rāsekh Mahnad, M. (2010). *Darāmadī Bar Zabānšenasī Šenākhtī, Nazariyehā va Mafāhim*

(*An Introduction to Cognitive Linguistics Theories and Concepts*). Tehran: SAMT. [In Persian].

- Rošan, B., & Ardabili, L. (2020). *Moghadameī Bar Ma'nāšenāsī Šenākhti*. Tehran: Našr-e Elm . [In Persian].
- Sayyāh, A. (1996). *Farhangh Danešgāhī 1 (Arabi-Farsi)*. Tehran: Našre Islam. [In Persian].
- Šabanian, F. (2012). *Tarhvārehāye Tasavori Dar Zarbulmasalhāye Šargh Gilan. Pāyān Nāme Kārshenāsī -Arshad*. Payame Noor University. [In Persian].
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive semantics (2 Volumes)*. Cambridge, MA: MIT Press.